

Економічна теорія

Ірина МАРКОВИЧ

**ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА
ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК:
ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНЕ
ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ**

Резюме

Проаналізовано чинні теоретичні та емпіричні підходи до поняття економічної свободи та її важливості в процесі еволюції держави. Розглянуто результати ідентифікації залежностей між показниками економічної свободи країн та окремими індикаторами їхнього економічного розвитку. Виявлено, що для більшості країн характерні прямі зв'язки між розширенням економічної свободи та зростанням добробуту населення.

Ключові слова

Економічна свобода, економічний розвиток, економічне зростання.

Класифікація за JEL: F63.

© Ірина Маркович, 2014.

Маркович Ірина, канд. екон. наук, Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя, Україна.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. З огляду на сучасний динамізм змін конфігурацій екзогенних факторів розвитку національних господарств, неоднозначність їхнього впливу на окремі сфери економічної діяльності, контрадикторність зв'язку між ними в глобальному масштабі, дедалі більшої актуальності набуває дослідження індикаторів окремих характеристик стану держави і пошук взаємозв'язків між ними та динамікою результатів функціонування національного господарства.

Однією з ознак сучасного інституціоналізму та пріоритетів розвитку суспільства є свобода в усіх її проявах, у тому числі й свобода економічна. Високий рівень економічної свободи як іманентної властивості лібералізованого суспільства формується шляхом поєднання впливів факторів макро- та георівня, які є дуже нестійкими в часі. З огляду на таку особливість, відстеження коливань значень якісних та кількісних індикаторів розвитку світової економіки є завданням науковців усіх рівнів, які переслідують мету формування економічних систем, що ефективно функціонують.

У зв'язку з неоднозначністю висновків, отриманих в результаті досліджень наслідків розширення економічних свобод, дискусії в цьому напрямі економічних досліджень точаться з дедалі більшим запалом, адже пошук найбільш прийнятних для кожної країни методів і векторів управління національним господарством повинен опиратися на чіткі теоретико-емпіричні основи.

Аналіз публікацій за даною проблематикою. На сьогодні існує чимало наукових праць, автори яких безпосередньо пов'язують зростання і добробут країни з досягнутим певним рівнем економічної свободи або посиленням впливом держави. Наприклад, Дж. Скаллі [1, 2], Р. Барро [3], К. Сала-і-Мартіна [4] показують своїми дослідженнями, що економічному зростанню сприяють такі чинники, як чітко визначені права власності, державна політика, що сприяє захисту цих прав, і верховенство закону, що й становить ядро економічної свободи держави.

На думку деяких австралійських авторів [5], незалежно від вибірки країн, рівня економічної свободи та рівня агрегування, віднайдено постійні позитивні асоціації між економічною свободою та економічним зростанням. Також вони показали, що економічна свобода має значно більший вплив на економічне зростання, ніж свобода політична, що актуалізує увагу науковців до тенденцій та можливостей розширення економічної свободи на всіх рівнях.

Важливою площиною, у якій розглядаються наслідки досягнення певного рівня економічної свободи держави, є збагачення населення. Н. Берггрен [6] довів, що за високого рівня економічної свободи в суспільстві

всі групи населення збагачуються рівномірно. Якщо ж рівень економічної свободи низький – виграють лише окремі його верстви і може посилюватися нерівномірність розвитку держави. Також Грубель Ш. виявив наявність зв'язків між ступенем економічної свободи (розрахованою за методикою Інституту Фрейзера) і рівнем доходів населення, їх зростанням, скороченням безробіття і розвитком людського потенціалу [7]. Цього ж результату вдалося досягнути й Хенке С., Вальтерсу С. [8] та Лешке М. [9].

Цікавими є дослідження характеру впливу економічної свободи на економічне зростання, зокрема обґрунтування того, що економічна свобода (або зміни в її значеннях) можуть прямо й опосередковано впливати на кінцевий результат залежностей. Зокрема, дослідники обґрунтовують те, що економічна свобода може справляти як прямий вплив на зростання, так і непрямий – у тих країнах, де економічна свобода є більшою (або де її зміна є більш відчутною), ставки на інвестований капітал є вищими [10, 11]. Крім того, економічна свобода справляє непрямий позитивний вплив на економічне зростання через фізичний капітал.

Окремі науковці [12] вважають, що «...економічна свобода здійснює сприятливий вплив на економічну розбудову, оскільки міжнародний досвід останніх п'ятдесяти років підтверджує той факт, що країни, у яких більшою мірою розвинуті ринкові інститути, сформована відкритіша політика в області зовнішньої торгівлі та інвестицій, як правило, процвітають. І навпаки, ті держави, які зорієнтовані виключно на внутрішні ринки в поєднанні зі значною державною зарегульованістю економічних процесів, демонструють слабкі темпи зростання».

Проте для об'єктивності варто згадати і дослідження, які не показали статистично значущого зв'язку між індикаторами економічної свободи та зростанням країн. Для прикладу, Гартні Дж., Лоусон Р. та Холкомб Р. [13] дійшли висновку, що економічне зростання не можна чітко спрогнозувати на основі наявного розширення економічної свободи. Аналогічних переконань дотримуються й деякі інші науковці [14, 15].

Неоднозначність суттєвості та щільності зв'язків частково пояснюється наявністю величезної кількості взаємопов'язаних змінних, які впливають на економічне зростання країни. Це зумовлює нестійкість отриманих результатів – залежно від набору факторів, включених у модель, часового періоду та вибірки країни, оцінка ваги окремої змінної може помітно коливатися.

Серед вітчизняних дослідників економічної свободи держави слід виокремити В. Геєця [16], А. Чухна [17], І. Булеєва [18] та інших, які вказують на неправомірність обмеження явища економічної свободи винятково національним рівнем і акцентують увагу на необхідності її прояву в усіх сферах життєдіяльності індивіда – соціальній, політичній, духовній і т. д.

Зважаючи на зростання напруженості глобального середовища, з дедалі більшою силою актуалізується переконання, що в економічній методології центральне місце повинні посісти системні характеристики людини як основного суб'єкта економічних процесів. У даному контексті слід згадати Е. Фромма [19], який у своїй праці «Втеча від свободи» вказував на те, що «...історія людства – це історія дедалі більшої індивідуалізації й водночас дедалі більшої свободи особи», суть індивідуалізму зводиться до того, що розвиток свободи особистості є «...найвищою метою, яка не може бути підпорядкована іншим, нібито достойнішим цілям».

Проте велика кількість теоретичних та практичних досліджень все ще неспроможна вибудувати в сучасній економічній теорії однозначної специфікації факторів впливу на економічне зростання держави, що потребує подальшої роботи в даному напрямку.

Формулювання цілей статті. З огляду на протиріччя стосовно ефективності застосування окремих інструментів та важелів макроекономічної політики, наявні теоретичні та емпіричні дослідження варто розширити в напрямку виявлення закономірностей у зміні інтенсивності та характеру зв'язків між показниками економічної свободи та окремими індикаторами економічного розвитку держав.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом останніх років увага науковців до економічної свободи особистості, суспільства, держави значно зросла. Важливість економічної свободи країни як однієї з детермінант сучасного прогресивного суспільства впливає з низки теоретичних та практичних аспектів реалізації державної політики та принципів функціонування країни в системі міжнародних економічних відносин.

Економічна свобода є індикатором ринковості економіки, тобто мірою того, наскільки доступна можливість діяльності на добровільних засадах, водночас вона є частковим вимірником ступеня ефективності правової системи, відображає результати фіскального важеля державного регулювання тощо.

Сьогодні проблематика визначення оптимальності рівня економічної свободи набуває нових аспектів, зважаючи на посилення інтенсивності міждержавних взаємодій та регіоналізації світового економічного простору. У рамках економічної теорії науковці розробляють концепції, які враховують ідейне протистояння підходів до державного управління як домінуючого фактора економічного зростання та вільної активності суб'єктів ринку, що загалом є одним із напрямів досліджень економічної свободи держави.

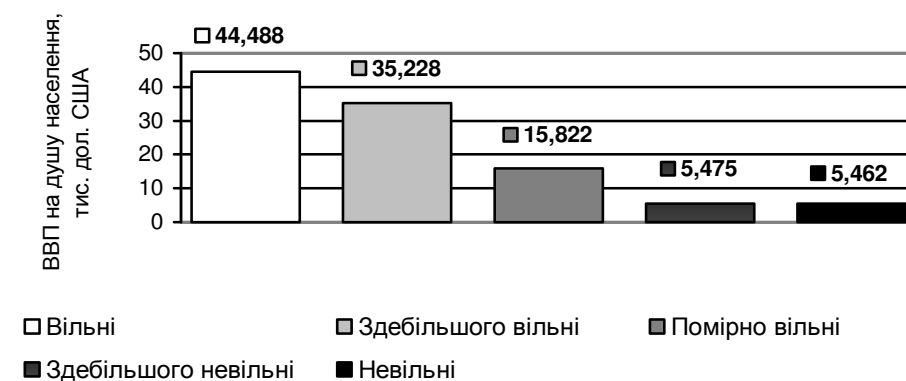
Найбільш часто вживаними вимірниками економічної свободи держави, які використовують при проведенні досліджень, є два індекси – Індекс економічної свободи, який розраховує американський дослідницький інститут

«Фонд спадщини» (The Heritage Foundation), та Індекс економічної свободи у світі, який публікує Інститут Фрейзера (Fraser Institute).

Фондом спадщини показано закономірності у співвідношеннях рівня економічної свободи та індикаторами добробуту, зокрема показником ВВП на душу населення (рис. 1), які є важливими в розумінні зв'язків між динамікою рівня економічної свободи та розвитку держави.

Рисунок 1

ВВП на душу населення в розрізі груп країн за величиною Індексу економічної свободи (за версією Heritage Foundation)

Джерело: розрахунки автора на основі даних Heritage.org.

Незважаючи на відмінності в розрахунках індексів економічної свободи між Heritage Foundation та Fraser Institute, останній зробив аналогічні висновки: у країнах із більшим рівнем економічної свободи показник ВВП на душу населення є вищим, порівняно з іншими державами.

Однією з проблем виявлення зв'язку між факторними та результативними параметрами є правильний вибір параметрів моделі дослідження. Що стосується індексів економічної свободи, то, з певної точки зору, вони є доволі сильно агрегованими, що в деяких випадках робить їх не зовсім адекватними для проведення аналізу та складання прогнозів [20]. Певні дослідники пропонують не лише відшукувати залежності між абсолютними значеннями індексів економічної свободи та окремими індикаторами розвитку національ-

ного господарства, а й проводити дезагрегацію цього показника та виявляти вплив, який справляє кожна з компонент економічної свободи окремо.

У проведеному нами дослідженні було здійснено аналіз напрямку та інтенсивності впливів абсолютних та відносних значень Індексу економічної свободи держави на величини ВВП, ВВП у розрахунку на одну особу населення та зміни в цих значеннях. Основним завданням, яке ставилося до дослідження, було виявлення напряму зв'язку між Індексом економічної свободи та окремими показниками розвитку держави. Різнобічний емпіричний аналіз характеру зв'язку дає змогу обґрунтувати позицію, яка врівноважує деякі теоретично дискусійні аспекти проблематики.

Для розрахунків використовувався Індекс економічної свободи у світі (Economic freedom in the World) (EFW), який публікує Інститут Фрейзера в Канаді (Fraser Institute). Інтегральний індекс вимірює ступінь економічної свободи в п'яти основних областях: розмір держави (EF1), правова система та забезпечення прав власності (EF2), грошова система (EF3), свобода в міжнародній торгівлі (EF4), регулювання (EF5). Ці 5 областей поділено на 24 компоненти, які, у свою чергу, також складаються з декількох показників. Загалом, для розрахунку індексу використовуються дані за 42 змінними. Кожній змінній присвоюється значення від 0 до 10. Їхнє середнє значення вказує рівень кожної компоненти. Оцінка області розраховується як середнє значення всіх компонент.

Градація країн здійснюється за шкалою:

- високий рівень економічної свободи ($EFW \geq 8$);
- рівень економічної свободи вищий середнього ($6 \leq EFW < 8$);
- рівень економічної свободи нижчий середнього ($4 \leq EFW < 6$);
- низький рівень економічної свободи ($EFW < 4$).

Для дослідження використовувалися панельні дані, оскільки крос-секційні не дають можливостей зробити висновки щодо довготермінових тенденцій та залежностей. Крім того, використовуючи панельні дані, можна значно розширити вибірку спостережень, що дає змогу досягнути достатньо високого рівня адекватності економетричної моделі.

Оцінювання залежностей між Індексом економічної свободи та ВВП на душу населення проводилося за даними 112 країн за 12-річний період (2000–2011 рр.). Описову статистику вхідних даних подано в табл. 1.

Розраховане рівняння зв'язку між EFW та розміром ВВП на душу населення (лінійна регресія $y = 10144x - 55902$ ($R^2 = 0,3313$); експотенційна залежність $y = 0,0083x^{6,9448}$ ($R^2 = 0,4449$) є емпіричним підтвердженням теоретичного припущення щодо більших обсягів ВВП на душу населення в країнах з вищим рівнем економічної свободи.

Таблиця 1

Описова статистика даних дослідження

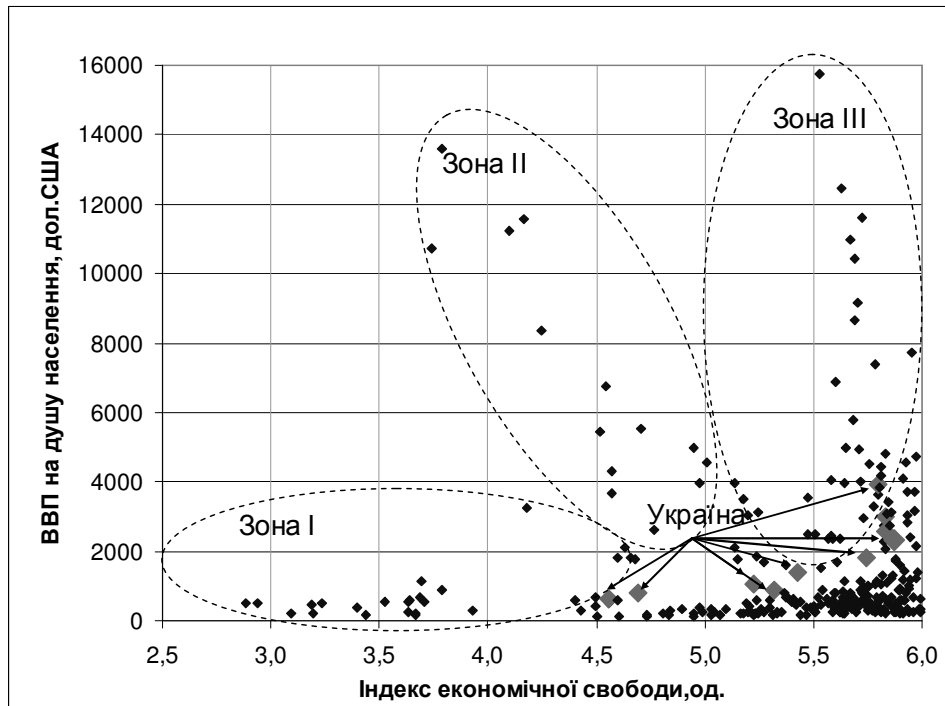
Показник дослідження	Максимум	Мінімум	Середнє	Стандартне відхилення	Кількість досліджень
Індекс економічної свободи у світі, од.	8,74	2,88	6,74	0,96	1344
Зміна Індексу економічної свободи відносно попереднього року, %	41,23	-20,87	0,37	3,42	1232
Розмір держави (компонента 1), од.	9,93	2,36	6,31	1,44	1344
Правова система та забезпечення прав власності (компонента 2), од.	9,62	1,45	5,87	1,95	1344
Грошова система (компонента 3)	9,89	0	7,96	1,61	1344
Свобода в міжнародній торгівлі (компонента 4), од.	9,57	0	6,98	1,50	1344
Регулювання (компонента 5), од.	9,36	3,31	6,59	0,94	1344
ВВП на душу населення, дол. США	118550,5	122,18	12518	16980,44	1344
Зміна ВВП на душу населення, %	29,14	-17,37	2,33	4	1344

Джерело: розрахунки автора на основі даних Fraser Institute.

З метою виявлення відмінностей в особливостях зв'язків між економічною свободою та розміром ВВП на душу населення для країн з різним її рівнем доцільно поділити всю сукупність даних за величиною Індексу на 2 групи – країни з Індексом економічної свободи в діапазоні [2,5; 5,5] та (5,5; 10,0] (за градацією Інституту Фрейзера) та побудувати кореляційні поля (рис. 2 та рис. 4).

Рисунок 2

Зв'язок між Індексом економічної свободи та розміром ВВП на душу населення для країн з низьким та нижчим за середній рівнем Індексу економічної свободи

Для країн з низьким та нижчим за середній рівнем Індексу економічної свободи зв'язок між даним показником та ВВП на душу населення малопомітний, що може бути пояснено, по-перше, недостатнім обсягом вибірки даних для того, щоб продемонструвати чіткий напрям залежностей (285 обстежень), по-друге, несформованість яскраво вираженої кореляції пов'язана з наявністю умовних 3 зон, країни яких різняться між собою за пріоритетами державної політики (рис. 2).

Зона I містить дані за країнами, для яких низький рівень економічної свободи поєднується з надзвичайно низькими розмірами ВВП на душу населення. До цієї групи входять Зімбабве та М'янма, які належать до найменш розвинутих держав світу із серйозними економічними та соціально-політичними проблемами.

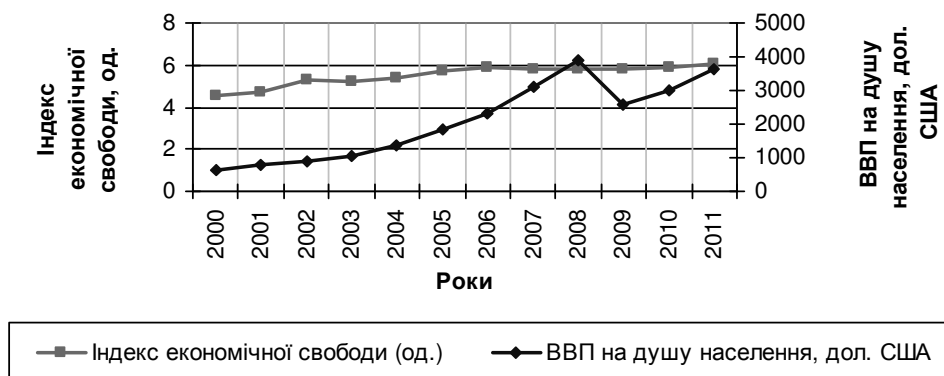
У зоні II сконцентровані держави, для яких розмір ВВП на душу населення є доволі високим, проте рівень економічної свободи залишається низьким (Венесуела, Алжир). Ці держави демонструють високі показники економічного розвитку виключно за рахунок сировинного експорту (90 % експорту Венесуели припадає на нафту, Алжир посідає 4 місце у світі за розвіданими обсягами газу, крім того, країна має великі поклади фосфатів, свинцевої та залізної руди), разом з тим, зрушення в напрямку розширення економічної свободи є малопомітними.

У зоні III перебувають держави, у яких великі обсяги та значна частка доходів держави сформована за рахунок експорту природних ресурсів, проте спостерігається наявність заходів розширення меж економічної свободи (наприклад, Аргентина, Габон, Еквадор, які є великими експортерами нафти та деревини). Такий підхід до державного управління є більш сприятливим з позицій довготермінового зростання, ніж у країн зони II, оскільки соціально-економічний клімат країни значною мірою визначає можливість розширення інвестиційних потоків, більш динамічного нагромадження фінансових ресурсів тощо, що в кінцевому підсумку може стимулювати економічне зростання країни загалом.

Використовуючи дані про величину Індексу економічної свободи для України за 11-річний період, слід зазначити, що вона з 2000 р. до 2011 р. зросла на 34 %. Якщо в 2000 році Україна належала до країн з рівнем економічної свободи, нижчим за середній, то протягом наступних років спостерігалася позитивна динаміка і, згідно з останніми даними, для України характерний рівень економічної свободи, вищий від середнього (рис. 3).

Рисунок 3

Динаміка Індексу економічної свободи та ВВП на душу населення України, 2000–2011 рр.

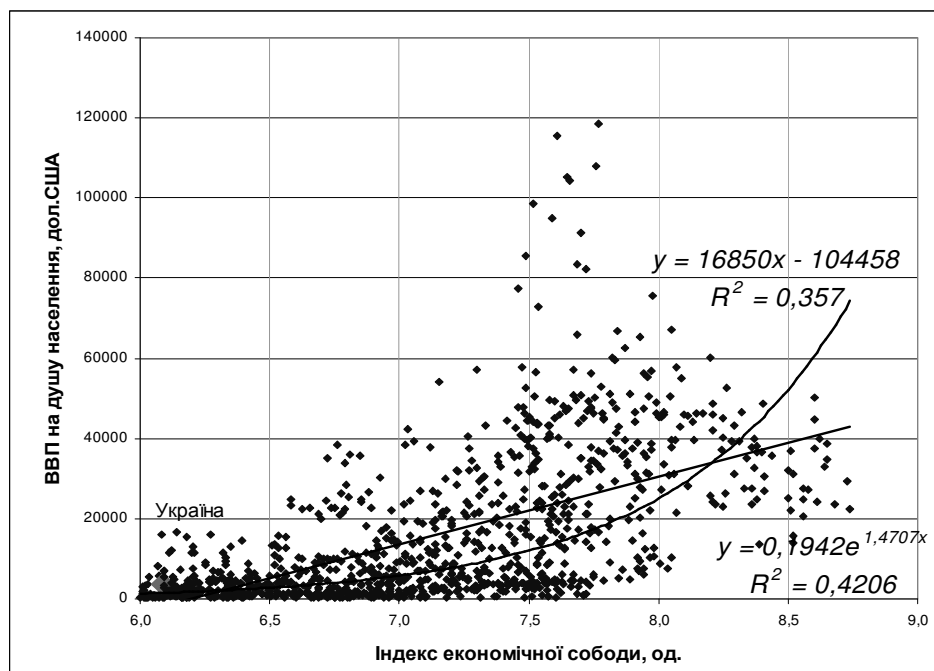
Що стосується ВВП на душу населення, то даний показник впевнено зростав до 2008 року, досягнувши свого максимуму в точці 3914 дол. США, після чого відбувся різкий спад із поступовим відновленням у наступні роки.

Загальна динаміка за даними України є чітким відображенням отриманого емпіричного зв'язку між кореляцією Індексу економічної свободи та ВВП на душу населення.

Виключивши з вибірки досліджень країни, успіх яких зумовлений використанням сировинного фактору в міжнародній торгівлі (серед держав з низьким та нижчим за середній рівнем економічної свободи – Венесуела, Алжир, Аргентина, Габон, Еквадор), лінійну залежність між Індексом економічної свободи та ВВП на душу населення описує таке рівняння регресії: $y = 327,2x - 922,04$ ($R^2 = 0,0624$), тобто зі зростанням значення Індексу економічної свободи показник ВВП на душу населення також зростає.

Рисунок 4

Зв'язок між Індексом економічної свободи та розміром ВВП на душу населення для країн з високим та вищим за середній рівнем Індексу економічної свободи

Країни з рівнем Індексу економічної свободи, високим та вищим за середній, показують більш тісний зв'язок між розміром Індексу та показником ВВП на душу населення як для лінійного зв'язку, так для експоненціального (рис. 4).

Отже, можна зробити висновок, що розширення економічної свободи прямо корелює з показником ВВП на душу населення, причому в країнах, для яких характерні значні показники Індексу, така залежність виражена яскравіше.

У результаті проведеного аналізу широкого спектру досліджень із даної проблематики можна виокремити одну методологічну різницю в підходах до ідентифікації зв'язку між Індексами економічної свободи та певними результуючими показниками розвитку держави. Найбільш суттєвою точкою диспуту серед науковців є неоднозначність тверджень щодо пріоритетності застосування в моделях зв'язку як факторних ознак абсолютних або відносних значень Індексів економічної свободи.

Внаслідок проведення дослідження зв'язку між зміною Індексу економічної свободи та зміною ВВП на душу населення було виявлено, що точки кореляційного поля тісно згруповані навколо діапазону $[-5; 5]$ змін Індексу та $[-10; 10]$ змін ВВП, а це ускладнює можливість виділення якихось закономірностей у зв'язку.

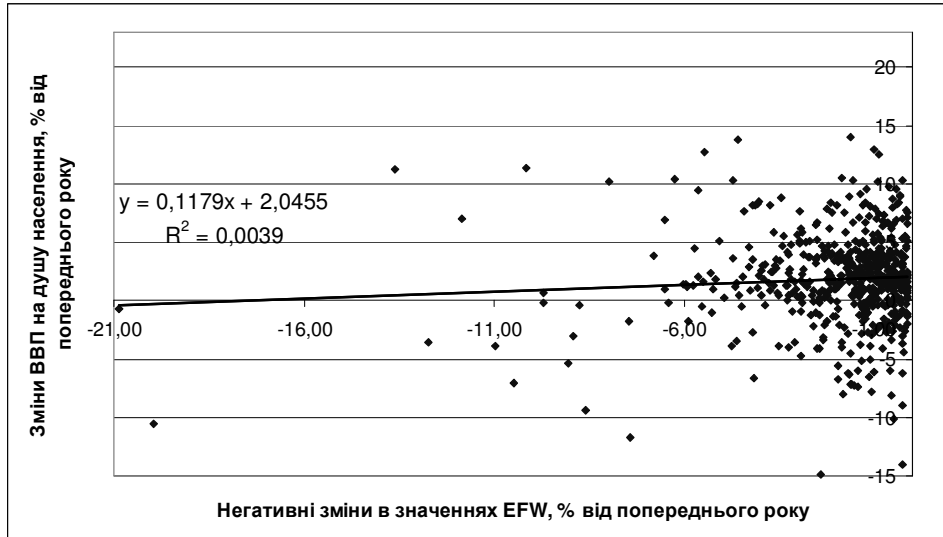
З метою візуальної та емпіричної демонстрації відмінностей у зв'язках між досліджуваними ознаками діапазон змін Індексу економічної свободи було поділено на 2 інтервали: негативні зміни $[-21; 0]$ та позитивні зміни $[0; 42]$ та побудовані відповідні кореляційні поля (рис. 5 та рис. 6).

Для діапазону негативних змін Індексу можна виділити певні закономірності. У країнах-лідерах за обсягами сировинного експорту (М'янма, Еквадор, Алжир, Непал, Аргентина, Малі і т. д.) навіть зниження рівня економічної свободи не зупиняє зростання ВВП на душу населення. Для більшості ж країн зниження Індексу економічної свободи на 5–6 % поєднується з відсутністю збільшення ВВП на душу населення понад 5–7 %.

Позитивні зміни в значеннях Індексу економічної свободи помітніше корелюють зі зміною ВВП на душу населення (рис. 5), що є емпіричним підтвердженням висновку окремих науковців, отриманих за результатами аналізу чутливості моделей залежності, що на економічне зростання більший вплив має не абсолютне значення економічної свободи, а саме позитивні зміни в цих значеннях [13, 21].

Розрахунки показують, що зв'язок між Індексом економічної свободи та зміною ВВП на душу населення з певним часовим лагом (1 рік, 2 роки та 3 роки) змінюється (табл. 2).

Рисунок 5

**Зв'язок між негативними змінами в значеннях
Індексу економічної свободи та зміною ВВП на душу населення**

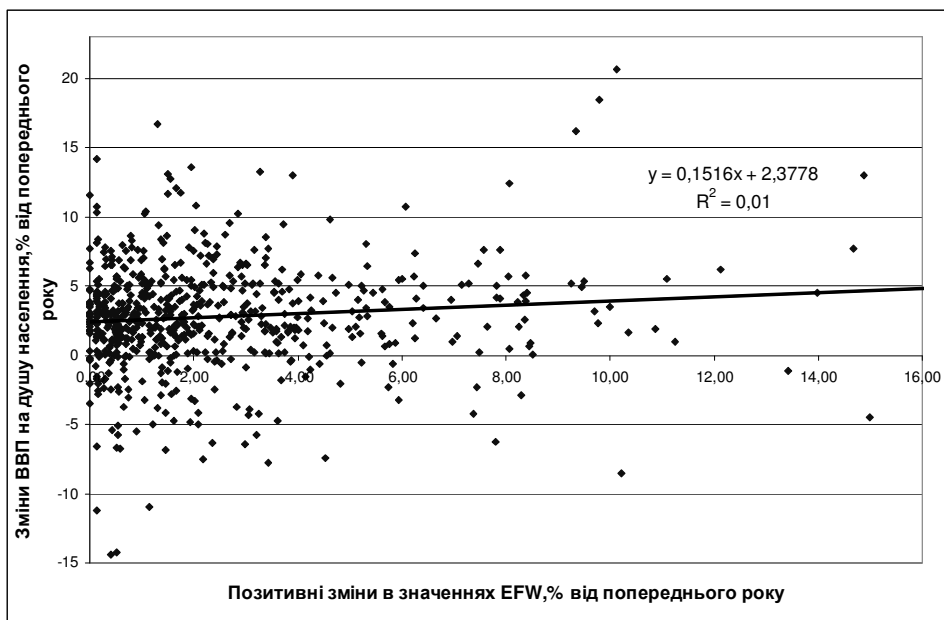
Можна стверджувати, що збільшення Індексу має тісніший зв'язок зі зростанням ВВП на душу населення з часовим лагом 1 рік, ніж у межах одного року або з більшим часовим розривом. Тобто, економічний ефект від розширення економічної свободи в більшості випадків можна спостерігати не миттєво, а мінімум через рік.

Важливим елементом досліджень, які здійснюють у сфері пошуку та обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку між економічною свободою та показниками зростання економіки, є проведення відповідних тестів чутливості та причинності. Найбільш вживаною методологією розрахунків є проведення тестів Грейнджера, результатом яких є виявлення не лише напрямку залежності, а й присутності зворотного впливу.

Деякі дослідники вказують на екзогенності показника економічної свободи стосовно параметрів економічного зростання [22], хоча, на противагу їм, є інші результати аналогічних досліджень [23], які вказують на існування причинно-наслідкового зв'язку між економічною свободою та розвитком держави.

Рисунок 6

**Зв'язок між позитивними змінами в значеннях
Індексу економічної свободи та зміною ВВП на душу населення**

Таблиця 2

Зв'язок між EFW та розміром ВВП на душу населення

Залежність між	Рівняння регресії	R^2
EFW та зміною ВВП на душу населення	$y = 0,1389x + 3,6909$	0,0137
EFW та зміною ВВП на душу населення (з часовим лагом 1 рік)	$y = 0,2267x + 2,2762$	0,0388
EFW та зміною ВВП на душу населення (з часовим лагом 2 роки)	$y = 0,1403x + 2,3828$	0,0163
EFW та зміною ВВП на душу населення (з часовим лагом 3 роки)	$y = 0,1019x + 2,3695$	0,0092

Джерело: розрахунки автора на основі даних Fraser Institute.

Основними питаннями, які виникають у процесі аналізу, є такі: кореляцію між економічною свободою та економічним зростанням зумовлено впливом свободи на розвиток держави чи розвиток країни стимулює розширення економічних свобод, або, можливо, інший, третій, фактор впливає на ці величини? Отримані економістом Дж. Доусоном [24] результати свідчать, що зростання загального рівня економічної свободи зумовлює зростання, у той час як зміни у свободі відбуваються спільно зі зростанням. Серед основних елементів економічної свободи, які здатні акселерувати економічне зростання, є вільна реалізація інструментів ринкових механізмів та захист майнових прав.

Ці результати підкреслюють важливість економічної свободи загалом і роль вільних ринків і майнових прав зокрема у довгостроковому економічному процвітанні.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Збалансування міри втручання держави в розвиток національного господарства з дією ринкових регуляторів є актуальною проблемою більшості країн. Простеження закономірностей у тенденціях зв'язків між значеннями індексів економічної свободи та окремими індикаторами розвитку держав дає змогу ідентифікувати можливі джерела інтенсифікації економічного зростання.

На сьогодні сформовано цілий спектр досліджень зв'язку між економічною свободою та економічним зростанням, результати яких далеко не однозначні. Незважаючи на наявність численних вимірників векторів впливу на економічне зростання, економічна теорія й досі не сформувала вичерпного переліку факторних ознак, які однозначно впливають на рівень розвитку держави.

З огляду на це, важливість теоретично обґрунтованих та емпірично підтверджених зв'язків економічної свободи країни з іншими її характеристиками назривала протягом останніх десятиліть, що має своїм наслідком проведення численних економетричних розрахунків. Як їх продовження було проведено власні дослідження щодо зв'язків між Індексом економічної свободи (його зміною) та ВВП на душу населення (його зміною), у результаті яких отримано висновки, що зв'язок між абсолютними й відносними значеннями Індексу економічної свободи та абсолютними й відносними значеннями ВВП на душу населення є прямим, розуміння чого повинно лягти в основу підходів до напрямів розвитку України.

Література

1. Scully G. The Institutional Framework and Economic Development / G. Scully // *Journal of Political Economy*. – 1988. – Vol. 96. – P. 652–662.
2. Scully G. Constitutional Environments and Economic Growth. Princeton / G. Scully// Princeton University Press, N.J. – 1992. – P. 138–156.
3. Barro R. Economic Growth in a Cross Section of Countries / R. Barro // *Quarterly Journal of Economics*. – 1991. – Vol. 106. – P. 407–443.
4. Barro R. Economic Growth / R. Barro, X. Sala-I-Martin. – N.Y. : McGraw-Hill, 1995. P. 47–59.
5. Doucouliagos C. Economic Freedom and Economic Growth: Does Specification Make a Difference? / C. Doucouliagos, A. Mehmet Ulubasoglu // *European Journal of Political Economy*. – 2006. – P. 60–81.
6. Berggren N. The Benefits of Economic Freedom [Electronic resource] / N. Berggren. — Режим доступу : [http://www. freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf](http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf).
7. Grubel H. Economic Freedom and Human Welfare: Some Empirical Findings / H. Grubel // *Cato Journal*. – 1998. – Vol. 18, №2. – P. 287–304.
8. Hanke H. Economic Freedom, Prosperity, and Equality: A Survey / S. Hanke, S. Walters// *Cato Journal* 17. – 1997. – № 2. – P. 117–146.
9. Leschke M. Constitutional Choice and Prosperity: A Factor Analysis / M. Leschke // *Constitutional Political Economy* 11. – 2000. – № 3. – P. 265–279.
10. Gwartney J. D. Economic Freedom, Institutional Quality, and Cross-Country Differences in Income and Growth / J. D. Gwartney, R. G. Holcombe, R. A. Lawson// *Cato Journal* 24. – 2004. – P. 205–233.
11. Dawson J. Institutions, Investment, and Growth: New Cross-Country and Panel Data Evidence / J. Dawson// *Economic Inquiry* 36. – 1998. – P. 603–619.
12. Bhagwati J. Economic Freedom: Prosperity and Social Progress / J. Bhagwati // Paper presented to the Conference on Economic Freedom and Development, Tokyo, June 17–18, 1998. – P. 123–157.
13. Gwartney J. Economic Freedom and the Environment for Economic Growth / James G. Gwartney, Robert A. Lawson, R. G. Holcombe// *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 155. – 1998. – № 4. – P. 1–21.

14. Wu W. The Two Freedoms, Economic Growth and Development: An Empirical Study / W. Wu, D. Otto // *Public Choice* 100. – 1999. – № 1–2. – P. 39–64.
15. Heckelman J. Economic Freedom and Economic Growth: A Short-Run Causal Investigation / J. Heckelman // *Journal of Applied Economics* 3. – 2000. – № 1. – P. 71–91.
16. Геец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины / В. Геец // *Экономика Украины*. – 2010. – № 3. – С. 4–20.
17. Чухно А. Постиндустриальная экономика: теория, практика и их значение для Украины / А. Чухно // *Экономика Украины*. – 2001. – № 11. – С. 49–55.
18. Булеев И. Институты гражданского общества / И. Булеев // *Научные труды ДонНТУ. Сер. Экономическая*. – 2005. – Вып. 89-1. – С. 121–126.
19. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – Мн. : Харвест, 2003. – 384 с.
20. De Haan, J. How to Handle Economic Freedom: Reply to Lawson / J. De Haan, J.-E. Sturm // *Econ. Journal Watch* 3. – 2007. – № 3. – P. 407–410.
21. Adkins L. Institutions, Freedom, and Technical Efficiency / L. Adkins, M. Ronald, S. Andreas // *Southern Economic Journal* 69. – 2002. – July. – P. 92–108.
22. de Haan J. On the relationship between economic freedom and economic growth / J. de Haan // *European Journal of Political Economy*, Elsevier. – 2002. – Vol. 16 (2). – P. 215–241.
23. Farr W. K. Economic Freedom, Political Freedom, and Economic Well-Being: A Causality Analysis / W. K. Farr, R. A. Lord, J. L. Wolfenbarger // *Cato Journal* 18 (2). – 1998. – P. 247–262.
24. Dawson, W. Causality in the freedom–growth relationship / W. Dawson // *European Journal of Political Economy*. – 2003. – Vol. 19, Issue 3, September. – P. 479–495.